

En i Nyland funnen kalenderstav från det svenska Estland

I en studie över de estlandssvenska kalenderstavarna har Sam Owen Jansson ingående behandlat de kalendrar som man funnit i eller lokaliserat till det svenska språkområdet i Estland.¹ Han indelar där kalenderstavarna dels efter utformning, dels efter arten av de tecken som är ristade på dem i tre grupper, av vilka tvenne synas stå nära varandra. Den första gruppen utgöres av de egentliga runkalendrarna, vilka är skurna på ett antal träskivor som hopbundits. Nio sådana rimböcker² är bevarade från estlandssvenskt område, tre är lokaliserade till Dagö, tre till Gammalsvenskby, en till Ormsö, för två saknas närmare ortsuppgifter.³ Med dessa nio kalendrar överensstämmer till formen en kalender av sju träskivor troligen från Dagö (1754) som dock icke har runor, ej heller utsatta gyllental, utan enkla streck för var dag, ett kryss för var sjunde dag.⁴ *S t r e c k k a l e n d r a r* bildar de två övriga grupperna Jansson beskriver. Den större gruppen utgöres av 13 kända kalenderbräden, alla troligen från det öster om Nuckö på fastlandet belägna Rickulområdet.⁵ Strecken och kryssen är på denna typ anbragta på en 58—68 cm lång bräda, antingen blott längs kanten av långsidorna (om brädan har räta hörn) eller löpande från ena långsidan till den andra längs kanten av den ena kortsidan. På det mellanliggande fältet finns märkedagssymboler. Kalendariet läses från höger till vänster, ett halvt år är betecknat på vardera sidan.⁶ Russwurm indelar de

---

¹ Sam Owen Jansson, *De estlandssvenska kalenderstavarna* (Svio-Estonica XVI, Ny följd 7. Lund 1962. s. 126—149).

² Nils Lithberg, *Runstavens uppkomst* (Fataburen 1921) s. 22 f.

³ Jansson, a. a., s. 130 ff.

⁴ Jansson, a. a., s. 137

⁵ Två kalendrar i *Finlands Nationalmuseum 1073: 2, 3* som uppgetts vara fr. Nuckö har nu genom Vendells en reseberättelse kunnat lokaliseras till Stor Harja och Kluttarp på Rickulområdet, se nedan.

⁶ Jansson, a. a., s. 142 ff., fig. 5.

enkla kalenderstavarna i fyra grupper, han upptar som första och andra grupp just dessa bräden där streck för dagarna och tecken för märkesdagarna är inskurna. Han avbildar två sådana (fr. Stor-Harja o. Birkas 1683) och påpekar: »Dergleichen Kalender finden sich vorzüglich häufig in Egeland, wo die meisten Bauern sich darnach zu richten verstehen», vidare återger han märkedagstecknen på tre sådana från Kullenäs 1815, Gudanäs 1812 och 1770 på Nuckö och nämner att liknande träkalendrar ännu finns i stort antal i Bergsby, Gamby och Höbring (Rickul kommun).⁷ Som tredje grupp anför han: »— — — B r e i t e g r o s s e im Verhältnis sehr dünne B r e t t e r, auf welchen die Tage ebenfalls nur durch Striche und Kreuze angedeutet, die Namen der Heiligen aber nicht durch Bilder, sondern durch lateinische Buchstaben ausgedrückt sind, und die sich nur in 2 Exemplaren auf den Inseln Rogö finden».⁸ Jansson omnämner som tredje grupp tre kalendrar av denna typ, två i Etnografiska museet i Dorpat, en i Nordiska Museet, den sistnämnda kopia av den stav Söderbäck 1923 fann i Ippmuseet på Lilla Rågö (nu tillhörande Etnogr. mus. i Dorpat), kalenderbrädena är påfallande långa (144, 145 o. 171,5 cm).⁹ Då de kalendrar Russwurm avbildar synas vara försvunna finns således av denna typ endast tre bevarade exemplar.

Det är dessa streckkalendrar, dels typen från det centrala svenska bösättningsområdet Nuckö-Rickul med inristade streck, kryss och märkedagssymboler, dels typen från Rågöarna med inskurna streck, kryss, enkla tecken för märkesdagarna och dagnamn angivna med versaler, som är av vikt för föreliggande undersökning.

Under uppordnande och nykatalogisering av de samlingar av allmogeföremål från Nyland som uppbevaras på Hertonäs gård invid Helsingfors fann jag hösten 1962 en kalenderstav märkt med året 1765, om vilken i katalogen antecknats, att den 1935 erhållits från Nissas hemman i Botby (Nylands Museum nr 262). Staven har formen av ett bräde (till typen egentligen en rimkavle¹⁰), 79 cm långt, 11,5 cm brett, det är 1,5 cm tjockt och har i det närmaste raka hörn (den ena ändan har gjorts smalare så man lätt kan gripa om staven). Se fig. Till formen överensstämmer den således

---

⁷ *Carl Russwurm*, Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö. II Reval 1855, s. 169 ff. — *Dens.*, Lithographirte Beilagen zu Eibofolke. Reval 1855, tab. XII ff., A-E.

⁸ *Russwurm*, a.a., s. 171 och planschbilagan XIII: F, G.

⁹ *Jansson*, a.a., s. 145 f. — Ippmuseets exemplar avbildas av *Per Söderbäck*, Rågöborna (Nordiska Museets handl. 13), Stockholm 1940, s. 202.

¹⁰ *Nils Lithberg*, Kalendariska hjälpmedel (Nordisk kultur XXI, 1934), s. 80.

med Nuckö-Rickultypen.¹¹ Kalendariet är inskuret på brädets långsidor, ett halvt år ryms på var sida. Så omfattar framsidans ena kant tiden 31/12 — 1/4, den andra 2/4 — 1/7, baksidans ena kant tiden 2/7 — 30/9, den andra 1/10 — 30/12. Nu löper dagstrecken icke ända ut till kortsidorna, i var ända finns således plats, på den ena sidan har i övre ändan inskurits »A: 1765», årtalet påträffas även på kalenderns andra sida, i nedre ändan *N*, sannolikt ett bomärke. Dagarna utmärkas med streck, var sjunde dag med ett kors, som på Rickulbrädet,¹² icke med snett kors som på en del Nuckökalendrar och Rågöbrädan. Märkesdagarna betecknas med tecken som är enklare än tecknen på Nuckö-Rickulkalendrarna, men därtill med namnen i versaler, utskrivna eller förkortade, liksom på Rågökalendrarna, med vilka Nissaskalendern således till typen överensstämmer. Den synes vara en mellanform. Liksom Nuckö-Rickultypen har den kalendarium på var sidas båda långkanter, vidare kors för var sjunde dag samt märkedagssymboler, ehuru enklare, men därtill har den, liksom Rågötypen, med versaler utsatta dagnamn; dock löper kalendariet på Rågöbräderna endast utmed var sidas ena långkant, varför de blivit dubbelt så långa som Nissasbrädet.¹³

Nissas hemman ligger vid stranden av Botbyviken i södra Helsinge. Det hade sedan 1600-talet tillhört släkten Åberg,¹⁴ en mängd gamla ting hade med åren hopats på stället.

Kalenderstavar på vilka med korta streck vid ena sidan av ristytan angivits antalet dagar och på vilka märkesdagarna betecknats med figurer, hak och var sjunde dag med ett kors är typiska för Norge. De påträffas utanför Norge i de förra norska provinserna Bohuslän, Värmland, Härjedalen och Jämtland. I Tröndelagen påträffas en typ bräden som har streck vid båda långsidorna. De uppträder därtill i Estland, både i de svenska trakterna (rimstainar) och i de estniska, d.v.s. nordvästra Estland, förmedlade av den svenska befolkningen.¹⁵ Stavar där märkesdagarna därtill betecknats med versaler synas väsentligen höra Estland till.¹⁶ Då den nyländska allmogen enligt såväl äldre skriftliga källor som muntlig tradition haft

¹¹ *Jansson*, a.a., s. 142 ff., fig. 5 a.

¹² *Jansson*, a.a., fig. 5 a.

¹³ Nissaskalendern är 11 cm längre än de längsta av de bevarade kalendrarna fr. Nuckö-Rickul, men här må då observeras de tomma ytorna i var ända. Den är ock påfallande bred.

¹⁴ Helsinge Kyrkoarkiv, Kommunionböckerna.

¹⁵ *Gustav Ränk*, Vanha Viro, kansa ja kulttuuri. Helsinki 1955, s. 168. — *Lithberg*, Kalendariska hjälpmedel, s. 81 f.; Runstavens uppkomst, fig. 17, s. 8 f.

¹⁶ En av Russwurms kalendrar fr. Dagö hade dagarna utsatta med bokstäver och dagnamn utskurna med versaler. En runkalender fr. Pühalepa, Dagö har dagnamn utskrivna med versaler. Båda är estniska. *Russwurm*, a.a., s. 171 o. planschbil. XIII ff. H; *Jansson*, a.a., s. 130; *Ränk*, a.a., s. 167.

nära förbindelser med Estland kunde man misstänka att Nissasbrädet hörde hemma där. Sirelius konstaterade 1921 att runkalendrar, troligen också streckkalendrar, icke påträffats i Nyland; han påpekade, att de vid 1800-talets mitt, då man började uppmärksamma dem, väl redan hade hunnit försvinna i detta landskap.¹⁷ En kalenderstav har tillvaratagits i Mäntsälä (Nat.Mus. Etnogr.avd. F. 1487), den är emellertid stavformig med kvadratisk tvärsnitt och utan handtag.¹⁸

Då ursprungsarten för en kalenderstav skall bestämmas är ju själva kalendariets art av vikt och då närmast de märkesdagar vilka är regionala med begränsad spridning eller lokala; den medeltida kyrkokalendern var icke likformig från stift till stift.¹⁹ Att märka är härvid likväl, att den folkliga kalenderstaven icke var officiell, den var sålunda icke strängt bunden vid ett kyrkostifts kalendarium. I lekmanakalendariet fortlevde endast de viktigaste av kyrkokalendariets punkter, främst de medeltida fester som hade hög festgrad och närmast då festa fori, av fester med lägre grad åter de som av någon anledning var av betydelse för den som använde kalendern.²⁰ Folkliga drag från olika håll har säkerligen inverkat på en traktts allmogekalendarier. Vissa märkesdagar kan ha uppgått i andra, närliggande dagar som i folkminnet hade en starkare plats.

För *januari* är på Nissasbrädet följande märkesdagar utsatta:²¹

¹⁷ U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria II. Helsinki 1921, s. 544.

¹⁸ Vänligen meddelat mig av fil.lic. Auvo Hirsjärvi, med vilken jag haft förmånen att få diskutera Nissasstaven.

¹⁹ Jansson, a.a., s. 134, 138.

²⁰ Påpekats av Hirsjärvi, Riimusaava, suomalaisen almanakan edeltäjä (Suomen Almanakan Juhlakirja, Helsinki 1957, s. 15—24).

²¹ Jag har vid granskningen av märkesdagarna stött mig på följande källor: *Kulturhistoriskt lexikon VIII*, Kalendarium sp. 94 ff., helgonartiklarna i de övriga banden; *Aarno Malin*, Der Heiligenkalender Finnlands (Finska Kyrkohistoriska Samfundets handl. XX, Helsingfors 1925), s. 153 ff.; *Hirsjärvi*, a.a., *Jansson*, a.a., s. 144 ff.; *Hermann v. Bruiningk*, Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter (Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands Bd 19, Riga 1904), s. 201 ff., kap. Die Heiligen und die Kirchenfeste s. 293—613; *Russwurm*, planschbilagan XII ff. Jansson har dock konstaterat att Russwurm icke är noggrann i sin återgivning av kalenderstavarnas tecken. — Årtalen anger första uppträdande i finl. eller estn. urkund enl. Malin o. Bruiningk. — Ett kalendarium för Riga ingår i ett missale fr. 1400-talets början från det Heliga korsets altare i Riga ärkebiskopstifts katedralkyrka. Bruiningk som publicerat kalendariet skriver att biskoparna i Reval (sedan 1219) inte hörde till metropolitförbundet i Riga utan att de formellt var suffraganer under Lund också efter 1346 då Tyska orden dominerade i Estland, men att de, då ärkebiskoparna i Lund sedan icke synas ha utövat någon metropolitän rätt, i praktiken närmast kom att underlyda Riga. Nu hörde det västliga svenska bosättningsområdet (bl.a. Nuckö-Rickul)

1 NIOR, 6 3 CON, 10, 13 CNUT, 17 TNS, 20 HIN, 22, 25 PAU.

Lokal är av dessa Henricus, förlagd till 20/1 var den begränsad till Åbo stift, belagd där 1335. På Nuckö-Rickulbräderna saknas den, utom på två, på Rågöbräderna finns den med. Däremot saknas på Nissaskalendern och på de estlandssvenska stavarna, utom de bevarade Rågöbräderna, 7/1 Kanutus rex i Finland (1409), Kanutus dux i övr. Norden. Antonius 17/1 är sällan utsatt på finländska kalenderstavar, på de estlandssvenska förekommer den allmänt, den hade synnerligen stor betydelse som folklig märkesdag i Estland.²²

Februari: 2 MAR(i), 3, 5, 6, 9 AB, 15, 22 PER, 24 MA.

Sigfrid 15/2 saknas på Nuckö-Rickulbräderna (utom på två) och på alla Rågökalendarer, i de nordiska stiftskalendarerna förekommer dagen, i Finland är den belagd 1348 och den upptas på finländska kalenderstavar. På Nissaskalendern och Rågökalendarerna finns för 9/2 utsatt AB, Apollonia, som icke synes vara vanlig på finl. kalendarer, i Finland var 9/2 senare specifik för Simeon cf. (1464), som ej heller är utsatt på finländska stavar. Apollonia omnämnes av rådet i Reval 1414, i Riga nämnes dagen 1445.

Mars: 4 SIF, 12 GRE, 17 GETR, 21 BE, 25 MARIA.

4/3 synes icke vara utsatt på Nuckö-Rickultypen, på de bevarade Rågöbräderna är den markerad, det ena av Russwurms Rågöbräden har den förkortad 11FR, det andra TOBER. Möjligt är, att här föreligger en folkligt präglad placering av Sigfridsdagen. På finl. kalenderstavar (runkalendarer) förekommer dagen icke, men väl markeras på dem i motsats till de estl.sv. 7/3 Thomas av Aquino (1414), dagen var i Finland totum duplex, i Riga synes dess firande ha varit av sent datum.

April: 4 iAM, 14, 23 IRI, 25 MAR, 27.

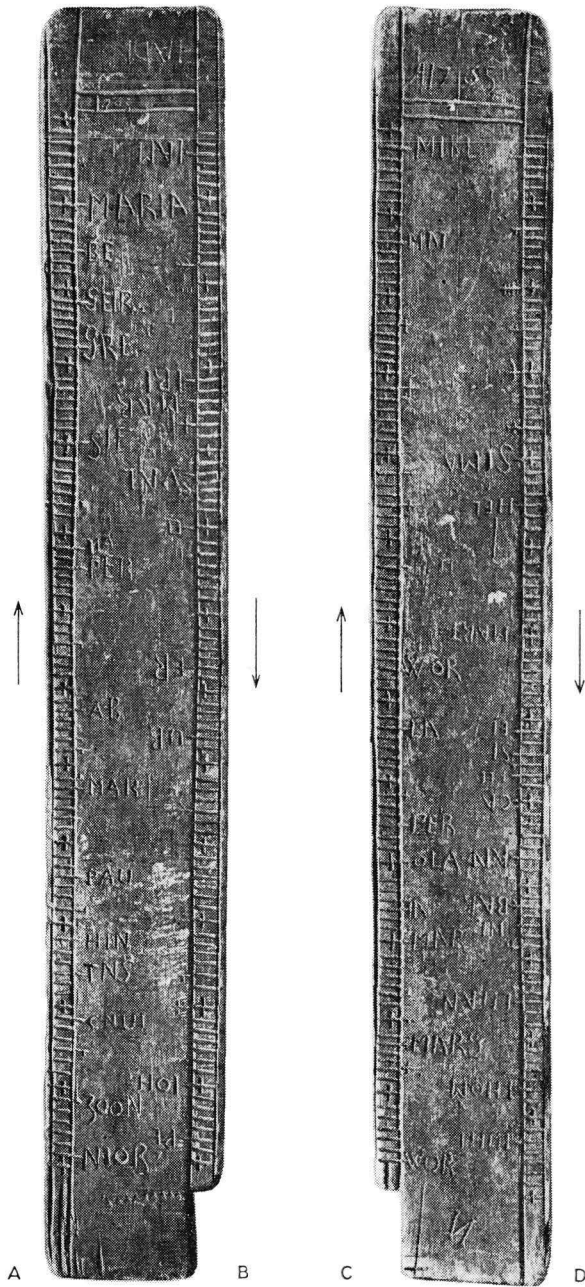
Sistnämnda dag är icke markerad på de bevarade Nuckö-Rickulbräderna, ej heller på Rågökalendarerna. Däremot är den utsatt på tvenne streckkalendarer som Russwurm fann i Gudanäs på Nuckö och han anger för dagen namnet »Gäuk-marks, Kuckukstag beim Marcusfest», i glossariet upptar han »gaukmarks» från Nuckö, Ormsö. I Nyland, Sibbo kallas åter 29/4 »kokodain».²³

---

till stiftet Ösel-Wiek som lydde under Riga (*Bruiningk*, a.a., s. 9, 11, 25 f.). Rigakalendariet måste således beaktas. Dock synes det mig icke osannolikt att strömningar från Lund-Reval också kan ha ingått i estl.sv. kalendertradition, i synnerhet som den östliga bosättningen, bl.a. Rågöarna hörde under Revals stift. *Paul Johansen*, Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akad. handl. 74, Stockholm 1951), s. 142 karta 15.

²² *Ränk*, a.a., s. 172 f.

²³ *Russwurm*, a.a., s. 326, 174 o. planschbil. XIII c, d. — *V. E. V. Wessman*, Samling av ord ur östsvenska folkmål I, Helsingfors 1926, s. 421.

Kalenderstav funnen på Nissas hemman i Helsinges socken i Nyland. Sidan A upptar tiden 31/12 — 1/4, sidan B (uppifrån) 2/4 — 1/7, sidan C tiden 2/7 — 30/9, sidan D (uppifrån) 1/10 — 30/12. Märkt med året 1765 och ett bomärke. — Foto S. E. Krooks. — Nylands museum (Hertonäs gård) 262.

Maj: 1 VAL, 3, 6, 18 ER, 25 UR, 31.

Erik 18/5 är utsatt på Nuckö-Rickulkalendrarna och Rågökaleendrarna. Dagen är liksom Sigfrid gemensam för de nordiska stiftskalendarerna, den är belagd från Åbo första gången 1331, i Rigakalendariet är dagen namnlös (någon Ericus upptas icke i Bruiningks förteckning över helgon och kyrkofester).

Juni: 10, 15, 17, 22, 24 IOH, 29 PE.

17/6 är specifik för Åbo stift (belagd 1460), då firades domkyrkans kyrkomässa, vilken fest enligt Malin var tidigare bestämd än *Translatio Henrici*, som också är specifik för Åbo och var förlagd till 18/6. På finländska kalenderstavar har tecken i regel utsatts blott för 18/6, emellertid är den icke utsatt på Nissaskalendern, från Åbo stift är den belagd 1372, den firades åtminstone under senare delen av 1300-talet. På Nuckö-Rickulbräderna saknas den, de bevarade Rågöbräderna har den. 17/6 har jag däremot funnit utsatt endast på Nissaskalendern och en streckkalender fr. Birkas, Nuckö 1683. Troligt är, att samma tecken i detta fall fått beteckna tvenne nära varandra liggande festdagar. Nu firades på 17/6 bl.a. i Lund Botulphus abb. Botulfrtraditionen synes ha varit särskilt stark i Västsverige. Den upptas redan i *Missale Vallentunense* ca 1198 och i *Necrologium Lundense* 1223. Datum på Nissasbrädet pekar således antingen mot Finland eller Sverige. Också 22/6 *Decem milium militum m.* är utsatt endast på Nissasbrädet. Dagen firades i Uppsala, Åbo och Lund samt i Riga, den hör dock till de yngre festerna, i Rigakalendariet finns för 22 juni angivet Paulinus ep., som föregick *Decem milium militum*, vilken fest i Riga stift upptogs senast i början av 1400-talet.

Juli: 2 WOR, 10, 13 MARG, 15, 17, 20, 22 MAR, 25 IA, 26, 29 OLA. 10/7 *Septem fratrum* är markerad på Birkaskalendern 1683 och på de bevarade Rågökaleendrarna, den firades i både Åbo och Riga (belagd i Reval 1336, Riga 1488) men är icke vanlig på finländska kalenderstavar. Emellertid kan med detta datum också avses Kanutus rex som förlagd till 10/7 firades särskilt i Lund. Om kulten av detta helgon i Estland säger Bruiningk: »Die Verehrung ist auf den (bis 1346) dänischen Teil Estlands beschränkt geblieben. Dem hl. Kanut war zu Reval in der st. Nicolaikirche ein Altar geweiht. — — — Auch war er Schutzheiliger der nach ihm benannten Gilde in Reval, die unter diesem Namen zuerst 1326 oder 1329 erwähnt wird», senare påpekar han dock att gilleshelgonet kan ha varit Kanutus dux.²⁴ Margareta 13/7 är specifik för Åbo (1331) och är vanlig på finländska kalenderstavar, men firades samma dag med högre festgrad även i Riga. Den upptas på tre Rickulkalendrar, på Birkaskalendern och på

---

²⁴ Bruiningk, a.a., s. 456, 504 not 2.

alla Rågökalendarar. 20/7 är markerad endast på Nissasbrädet och Birkaskalendern, i det övriga Norden var denna dag ägnad Margareta, i Riga och Åbo är den namnlös. 17/7 Alexius cf. synes vara utsatt endast på Nissaskalendern, den är belagd från Åbo (1451) och upptas även i Rigakalendariet (Dorpat 1419, Riga 1533; saknas i Tyska ordens kalendarium). 26/7 upptas endast på Nissaskalendern och Birkasbrädet, den var helgad Anna (i början av 1400-t. flyttades Anna i Finland till 15/12, i det övriga Norden till 9/12). Gemensam för de nordiska stiftskalendarerna är 29/7, den var folklig festdag också i Estland.²⁵

Augusti: 1 PER, 4, 10 LA, 15 WOR, 24 BRTL, 29.

4/8 är utsatt endast på de bevarade Rågökalendarerna. För 5/8 är i Rigakalendariet antecknat Dominicus cf. vilket enl. Bruiningk förmodligen införts kort efter kanonisationen 1234, detta år utnämndes ordensbrodern Henrik till biskop över Ösel-Wiek. Dagen var festum fori.²⁶ På finländska kalenderstavar är Dominicus icke vanlig.

September: 1, 8, 14, 21 MAT, 29 MIKL.

Oktober: 3, 9, 14, 18, 21, 26, 28 SI MA.

26/10 är utmärkt endast på Nissasbrädet. I de nordiska stiftsten firades dagen överhuvud icke, men i Rigakalendariet upptas Amandus ep. Däremot saknar Nissasbrädet, liksom Rickul- och Rågökalendarerna Birgitta 7/10, allmän på finl. kalenderstavar (Åbo 1406). I Riga firades 23/7 Birgitta (efter 1391), särskilt efter Birgittaklostrets grundläggande i Reval 1407.²⁷ De två Ewald firades 3/10 i Lund och Riga (utsatt endast på Nissasbrädet). Lithberg har behandlat firandet av en St Envald i Norden, han anför Rågötraditionen om Enwald²⁸ och Envaldsmässan i Borgå den 1 juli, samma dag som det franska helgonet St Thibaut firades, med vilket helgon Theobald, Enwald vore identisk.²⁹ De helgon Ewald som firades i Lund och Riga den 3 okt. var emellertid två anglosachsiska missionärer som ljöt martyrdöden i Tyskland 695. Att Rågötraditionen bestämt skulle gälla St Envald synes mig icke säkert. Kalendern fr. Birkas 1683 har 1 okt. markerad. Tecknet för 3/10 kan möjligen ock åsyfta Franciscus (4. 10), som ju var

²⁵ *Ränk*, a.a., s. 177.

²⁶ *Bruiningk*, a.a., s. 32 f.

²⁷ *ib.*, s. 38

²⁸ *Russwurm*, a.a., s. 183.

²⁹ *Nils Lithberg*, Envaldsmässan (Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Forhandl. VI, 13. 1933), s. 46 ff. — I sin almanack 1608 har Forsius uppgift om: »Helsingfors Tiäru marknat j Borghå/Enwalsmässan/then I. Julij». Enl. *Johannes Qvist*, Finlands marknader och finska landsbygdens handelsplatser 1614—1772. Helsingfors 1909, s. 8, 3, 65, hade Helsingfors erhållit privilegium på marknad i Borgå på visitatio Mariae d. 2 juli, »fastän upptagen i almanackorna [1. 7] torde denna marknad icke hava haft någon betydelse, att döma av att densamma aldrig omnämmts i någöndera stadens besvär».

allmänt firad och är markerad på finl. runstavar, men icke på de estl. sv. (Rådet i Riga 1359; bisk. i Reval 1309).

November: 1 HEL, 11 MART, 19 EL, 21, 22 SI, 23 KLE, 25 CA, 30 AN. Elisabet har icke antecknats i Rigakalendariet, men måste enl. Bruiningk dock tidigt ha upptagits (senast i mitten av 1200-t.) också i Riga, urkundsbelägg härifrån föreligger fr. 1252. Presentatio Marie 21/11 är namnlös i Rigakalendariet, men firades 21/11 åtminstone sedan början av 1400-t., den är utsatt endast på en Rickulkalender, men på alla bevarade Rågökalendarer. Cecilia omnämnes av rådet i Riga 1392 (Åbo 1420).

December: 4 BAR, 6 NI, 8, 13 LU AN, 21 THOM, 25 IUHL.

Att märka är, att den för Åbo stift sedan 1424 specifika Anna-dagen 15/12 icke betecknats särskilt, ej heller det övriga Nordens 9/12 sedan 1400-talet, (15/12 finns endast på de bevarade Rågökalendarerna), utan att på kalendern från Nissas markerats det gamla datum för Anna 26/7. Enl. Bruiningk upptog Tyska orden helgonet i sitt äldsta kalendarium, 1324—30 upphöjdes det till semiduplex, 1354 nämnes det av rådet i Reval, 1359 i en urkund gällande Riga. Någon flyttning av dagen som i Norden torde icke ha ägt rum här, »Im Ml. Rig. findet sich das Messformular zwischen den Formularen der Feste st. Jacobi ap. (Juli 25) und st. Pantaleonis (Juli 28), das Fest fiel also wohl gewiss, wie auch gegenwärtig nach dem Kl. Rom., Juli 26. Dem entsprechend datiert Ebf. Jasper Linde, Riga 1510 'ipsa die Anne, que fuit vicesima sexta mensis Julii'». ³⁰ På Nissasbrädet finns dock för den 13 dec. invid förkortningen LU utsatt AN, häri kunde man se spår av finländsk eller nordisk tradition, churu dagen erhållit tecken gemensamt med Lucia. ³¹

Det har framgått att Nissaskalendariet har vissa drag som hör samman med Åbokalendern. Dock tyckes de främst gälla data vilka som helgonfestdagar är äldre i eller kännetecknande för Åbo stift: Henricus 20/1 1335, Sigfridus 15/2 1348, Apollonia 9/2 före 1464, Ericus rex 18/5 1331, Åbo domkyrkas kyrkomässa 17/6, Anna 26/7, Olavus 29/7 1306. Kalendariet på Nissaskavlen överensstämmer härvid med alla eller vissa av Nuckö-Rickul- eller Rågökalendarerna. De från 1300-talets slut och senare belagda Kanutus rex 7/1 1409, Thomas de Aquino 7/3 1414, Translatio Henrici 18/6 1372, Birgitta 7/10 1406, Anna 15/12 sedan 1424 saknas liksom också på Nuckö-Rickulbrädena. På estnisk märkedagstradition tyder åter Antonius 17/1,

³⁰ *Bruiningk*, a.a., s. 217.

³¹ Jfr att på runkalendern fr. Pühalepa, Dagö, vilken ock har dagnamn utsatta med bokstäver, AN placerats på 13, LVTSI på 15 dec. (*Jansson*, a.a., s. 139). Jfr ock ett ordstäv fr. Rågöarna: »Tomas kōmär mä juli å Lūtsi mä tunna, Eva mä kākō å Anna mä öl-kanna», betyder väl att man vid Lucia har tunnor öl, vid Anna blott kanna (9/12). (*Söderbäck*, a.a., s. 217)

Apollonia 9/2, Anna 26/7, kanske och Amandus 26/10, Duo Eualdi 3/10, de två sistnämnda, liksom 22/6, 17/7, utsatta endast på Nissasbrädet. Dagar som Nissaskalendariet har gemensamma med antingen Nuckö-, Rickul- eller Rågökalendarerna är 4/3, 27/4, 10/7, 20/7, 4/8 — de torde vara sällsynta i finländska folkliga kalendarier.

Nu är ytterligare ett förhållande att beakta, som än mera förenar Nissasbrädet med de estlandssvenska kalendarerna och som låter en förmoda att kalendariet från Nissas utskurits av en estlandssvensk, nämligen de med versaler inskurna förkortningarna av märkedagsnamnen.

Märkedagsnamnen på Nissasbrädet har i regel förkortats, genom antingen avbrytning eller sammandragning. Vid en jämförelse mellan Nissaskalenderns beteckningar och namnen på Russwurms och Söderbäcks Rågöbräden finner man överensstämmelser, vilket dock icke är bindande bevis för att Nissasbrädet skulle härstamma från Estland. Men de inskurna förkortningarna synas återgå på dialektalt uttal av märkedagsnamnen eller dialektala andra namn på märkesdagarna och vissa av de drag som kan iakttagas är kännetecknande för estlandssvenska dialekter.

Nyårsdagen förkortas på Nissasbrädet NIOR, på Russwurms ena Rågöbräde NIO. Dagen kallas på Rågöarna »Niårs-dän», på Nuckö, Ormsö, i Wichterpal »niår», Nargö »niår». ³² Delabialisering av långt och kort y > i förekommer i estl.sv. mål, men övergången är även karakteristisk för västligaste östra Nyland (östra Sibbo, Borgå, delar av Pärnä), övriga nyländska dialekter har: ny_{or} Strömfors, nyår Pyttis. ³³ I äldre svenska är formen med ni-(nij-) icke vanlig, den är belagd 1545 (: niors dagh) — 1625 (: Nijårs dagh). ³⁴

Antoniusdagen har beteckningen TNS, Rågöbrädena TINZ, TH[^]ONIS, och TIIS; dagen kallas på Rågöarna »Tinis-mäss»; fr. Nuckö, Ormsö anför Russwurm »tönnisda»; »tinis» uppträder som mansnamn och hemmansnamn över hela det centrala estl.sv. bosättningsområdet. ³⁵

GETR 17/3 synes likaså hänga nära ihop med Rågö »Gätär», Ormsö »gétur», Nuckö har »giätur, giáta». ³⁶

För den fjärde april står IAM, Russwurm anför namnet »Ijambres»,

---

³² Söderbäck, a.a., s. 203; *A. O. Freudenthal — H. A. Vendell*, Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna. Helsingfors 1887, s. 155. Folkkultursarkivet, samling SLS 182 d.

³³ O. F. Hultman, *De östsvenska dialekterna* (Finl. Bidr. t. svensk språk- o. folkliksforskning. Helsingfors 1894), s. 200, 268. Folkkultursarkivet, SLS 425, SLS 185 i.

³⁴ SAOB N 914.

³⁵ Söderbäck, a.a., s. 205; *Russwurm*, a. a., s. 356; *Freudenthal-Vendell*, a.a., s. 232.

³⁶ Söderbäck, a.a., s. 207; *Freudenthal-Vendell*, a.a., s. 65.

från Nuckö och Ormsö finns som namn på dagen »Jambus» belagt.³⁷ I Nyland har jag icke funnit någon benämning på denna dag. Att märka är att Elisabet på Russwurms Rågöstavar förkortats I[, IELS.

IRI för Gregorius, Georg, Göran 23/4 synes höra samman med Rågö-målets »Sant-Irias-däin», Nuckö-Ormsö »Irias» hemmansnamn; »Iria» Göran (Dagö, Gammalsvenskby, Wichterpal). Hultman anför »yrjan = öfverdådig sälle» fr. Nyland, »iria = Göran» fr. estl.sv. (fsv. Yrian > Iria).³⁸

Jag vill ytterligare fästa vikt vid beteckningen SiMA 28/10, dagen kallas på Rågösvenska »Sima-Jud», Nuckö, Ormsö: »Síma Júđ». I Nyland är namnet »simosmes» Strömfors, eller Simon-Judas, ex. fr. Sibbo (om vinterns ankomst): »Mikaelsdagen sätter jag upp min käpp och stav, Simon-Judas jag bjuder, samt om Tomas är jag där».³⁹

Övriga förkortningar kan överensstämma med namnen i almanackan, ofta förekommer då i dialekterna helt andra namn, eller ock kan de vara förkortningar av dialektala namn vilka lyder i det närmaste lika i estl.sv. och nyl. dialekter. Dialektmaterial från 1700-talet saknas.

Den 1 augusti kallas »bisapär, Bisa Pear» Nuckö, Ormsö, vilket framträder i förkortningen BISAPIAR, BISP på Russwurms Rågökalendar, Nissasbrädet har PER.⁴⁰ Någon särskilt stor olikhet i dagnamn och föreställningar om märkesdagar synes icke ha rått mellan Nyland och Svenskestland. Eriksdagen har på Rågökalendarerna betecknats med ER och ett ax, AXE, »Ax-Erik» Rågöarna, »axerg» Nuckö, Ormsö, Dagö⁴¹, på Nissasbrädet endast med ER, nyländska dial.: »eriksdagin» Karis, »ersmäss, eirsmäss» Kyrkslätt, Sibbo, Borgå, östra Nyl., dock är ramsan »Ingen Erik utan ax, ingen johanne utan gruta» känd i västra Nyland.⁴²

Bomärket på kalenderstaven, vilket synes ha inskurits samtidigt som de övriga tecknen, har jag icke kunnat återföra på hemmanet. Under ett sockenstämmoprotokoll i Helsinge 1821 använder Abraham Åberg (1784—

---

³⁷ *Russwurm*, planschbil. XIII d, tolkar namnet som: »ij» fisken id + Ambrosius. *Herman Vendell*, Laut- und Formlehre der schwedischen Mundarten in den Kirchspielen Ormsö und Nuckö in Ehstland. Helsingfors 1881, s. 166.

³⁸ *Söderbäck*, a.a., s. 211; *Vendell*, a.a., s. 165; *Freudenthal-Vendell*, a.a., s. 96; *Hultman*, a.a., s. 161.

³⁹ SLS 425; *Söderbäck*, a.a., s. 213; *Vendell*, a.a., s. 166; *Finlands Svenska Folkdikning* (FSF) VII: 4, s. 109 f.

⁴⁰ *Vendell*, a.a., s. 166; *Russwurm*, a.a., s. 318.

⁴¹ *Söderbäck*, a.a., s. 211; *Russwurm*, a.a., s. 316.

⁴² FSF VII: 2, s. 64, 71; VII: 4, s. 248 f.

1829) fr. Botby, Nissas ett annat tecken.⁴³ Några bouppteckningar från hemmanet ur vilka föremålsbeståndet under 1700- och 1800-t. kunnat framgå har jag icke funnit. Bomärken kan under likartade, av varandra oberoende, former uppträda på vitt skilda håll. Det bakvända N som förekommer på brädet används som bomärke bl.a. av Gabriel Guss, Mårtensby, Helsinge 1806.⁴⁴ Men att märka är, att samma märke ock använts på Matsas hemman i byn Elbäck i Rickul som ju ligger nordligare än Nuckö, men dock är just det område vars streckkalendrar till typen överensstämde med Nissasbrädet.⁴⁵

I Helsinge sockens kustbyar, bland dem Botby, lever ännu i muntlig tradition berättelser om inflyttning från Estland och handelsförbindelser med ester. Belägg härför finns också i äldre källor. Rudenschöld talar 1738 om »Estländarne, hwilka uppå Nylands watn mäst alla år, enkannerligen i Sibbo wiken, till Inbyggarnes stora Praejudice, fiska . . .».⁴⁶ Utanför Norsölandet (grannby till Botby) ligger längst ute till havs en stor ö Estlotan (jfr andra Est-, Viro-namn i Nyland), på 1780-talet skriver landshövding de Bruce: »Med det tillämnade Nybygget å Krämare och Estlota holmarne, lærer förnämligast åsyftas, att idka strömmingsfiske vid de yttersta klipporne i skären. Sådant håller jag för så mycket angelägnare som Esterne profitera af detta fiskandet på vår sida, . . .».⁴⁷ Under åren 1827—1840 inflyttade till kustbyarna Mjölö, Degerö, Villinge, Hertonas, Wik, Nordsjö, Västersundom 29 personer, mest pigor och drängar från de rakt söderut belägna Kuusalu, Jöelähtme, Haljala och Reval, vilka trakter, även om de möjligen hyst spridd svensk befolkning,⁴⁸ dock icke hör till det centrala estlandssvenska området. År 1864 vigdes drängen Tönis Mich:s Antiploon fr. Estland med pigan Maria Sof. Forsback på Botby gård. I de nyländska socknarnas kommunionböcker uppges ofta att personer varit fr. Estland eller Livland. Att kalenderbrädet kan ha införts i samband med sådana överflyttningar synes mig möjligt.⁴⁹

⁴³ Helsinge Kyrkoarkiv, Kommunionböckerna o. Sockenstämmoprotokoll 1784—1834.

⁴⁴ *ib.*, Sockenstämmoprotokoll.

⁴⁵ *Georgwilhelm Wallgren*, Något om bomärken (Svenska Folkskolans Vänners Kalender 1946), s. 45. Uppg. om bomärkets härkomst vänligen meddelad mig av dr Wallgren i vars samlingar det ingår.

⁴⁶ *Ulrik Rudenschöld*, Berättelse om ekonomiska o.a. förhållanden i Finland 1738—1741 (Todistus-kappaleita Suomen historiaan julk. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1899), s. 53.

⁴⁷ *Paul Nyberg — Bror Åkerblom*, Sibbo sockens historia II, Helsingfors 1950, s. 177.

⁴⁸ Jfr. *Johansen*, a.a., s. 151 ff.

⁴⁹ Finlands riksarkiv, Förteckning öfver inflyttade till Helsinge 1827—1840, Vigde uti Helsinge Lands Församling 1822—1890 (Genealogiska Samfundets i Finland samlingar). — På samma sätt kan den streckkalender som finns i Ekenäs museum och som kommit dit fr. Borgå, av *Jansson*, a.a., s. 142, lokaliserad till Rickul, ha kommit över.

Några av de estlandssvenska kalenderstavar som finns i Nordiska Museet har ursprungligen anskaffats av Axel Olof Freudenthals lärjunge Herman Vendell och i början av 1880-talet av Nyländska studentavdelningen skänkts till museet.⁵⁰ Vid en granskning av Vendells reseberättelser finner man, att han noggrant nämner vilka kalenderstavar han köpt:⁵¹

Den 30 [Juli 1879] erhöll jag för 50 kopek »rímer», en runkalender, af hvars 8 blad ett saknas; den förskrifver sig från *Mats Tårns* hemman och är med all visshet den enda, som numera fans på Dagö. — — — [Finl. Nat. mus. 1073: 4]

— — —

Den 7 [Augusti 1879] erhöll jag från *Hulo Hansasa* fullständiga rímer, de enda på Ormsö — på fastlandet och de nordliga öarna finnas ej sådana, väl därimot hos *Simon Kotst i Gál svänskbí* och de vore värdefulla att ha. — — — [Nord. Mus. 26072]

— — —

Den 19 Aug. reste jag till Norrby vid NÖ sidan af ön, seglade därifrån under åska och regn öfver till Ramsholm och for därifrån med häst till Paschleps gods i Nuckö, där jag fick bo i den för tillfället öfvergifne seminariilokalen. — — —

Russwurm har i sitt arbete »*Eibofolke*» o.s.v. uppgifvit flere byar i denna näjd, där rimstafvar — »rírstainar» — skulle finnas. Jag sökte att få några sådane. Den 20 e.m. vandrade jag därför till Gutanäs 3 verst i *ono*. fr. Paschlep — fåfångt — och den 21 f.m. 5 v. söderut till Österby — äfvenså fåfångt. Dels hade ägarene förlagt — kanske uppbränt — sine »rírstainar», dels hade en dorpatensisk student,

informatör hos pastorn, uppköpt slike. Den 21 kl. 3 e.m. kom jag något trött af min vandring till Nyman [Johan Nyman, folkskollärare i Paschlep], han trodde att en slik af mig efterspanad rimstaf skulle finnas i hans hemby. Vi togo häst och reste en högst intressant väg af 10 verst till Kluttarp by, underlydande Nömkyls gods. — — — Byn är vackert belägen och väl bygd. På *Väfvvars* hemman erhöll jag för 60 kopek en rimstaf af apel, skuren 1844, af Tíu Dans, en gammal kvinna. — — — [Finl. Nat. mus. 1073: 3]

Följande dag, d. 22 Aug., lämnade jag herskapet Frischmann på Paschlep, reste mot *no*. med häst, vek in på *Stor Harg*, köpte där en rimstaf från 1757 på *Dávitsasa* hemman [Finl. Nat. mus. 1073: 2], och kom kl. 6 e.m. till *Haubrink* by, underlydande *Rickholtz* gods (ägd af en Taube) och belägen 3 verst *ono*. därifrån. Här tog jag in hos skolläraren Johan Dans, en glad, ung, nygift man från Kluttarp, min värd redan i fjor. Af honom fick jag ord och bibeltexter, samt i byn rimstafvar

af år 1817 från *Jokks Mats* — på furu [Nord. Mus. 26073]

och

af år 1830 från *Grais Kate* — på apel [Nord. Mus. 26074]

⁵⁰ *Jansson*, a.a., s. 130, 142 f.

⁵¹ Folkkultursarkivet, SLS 182 b: Berättelse öfver den resa, som med understöd af Nyländska Afdelningen sommaren 1879 företogs till de svenska öarna i Estland och Liff-land af Herman A. Vendell, Fil. Magister. [Skriven i nov. 1879], s. 19, 22 f.

Nissasstaven förekommer således icke i detta sammanhang. God vän till Vendell var emellertid nylänningen, dialekt- och sagoupptecknaren Gustaf Adolf Åberg (f. 1854). Nissas var Åbergs släktgård och där bodde han till sin död 1888. Det är icke osannolikt, att Åberg erhållit den kalenderstav, som här granskats, av Vendell eller att han själv förvärvat den i Estland, fastän därom ingenting antecknats.⁵² Sommaren 1879 då Vendell reste var Åberg sysselsatt med dialektuppteckningar i Pyttis, Vendell reste ensam.

Den kalendariska traditionen, de dialektalt präglade namnförkortningarna på brädet synas mig närmare höra samman med det estlandssvenska än det nyländska området. Bomärket motsäger icke detta.

På det estlandssvenska språkområdet har genom århundradena folkelement från olika håll sammanstött och sammansmält, inflytanden från skilda trakter har i samband med folkförflyttningar under lång tid korsat varandra. Den estlandssvenska folkkulturen förefaller, vad de enskilda elementens ursprung och ålder beträffar, att ha en invecklad uppbyggnad. Frågan om varifrån och när den svenska befolkningen här inkommit kan sålunda icke besvaras entydigt, ej heller på grundvalen av enstaka företeelser i befolkningens materiella eller andliga kultur.

Bo Lönnqvist

---

⁵² Fil. dr Ragna Ahlbäck har uppmärksamgjort mig på denna möjlighet, jag är henne tacksam härför.

REFERAT

Ein in Nyland gefundener Kalenderstab aus dem schwedischen Estland. Der oben behandelte Kalenderstab aus dem Anwesen Nissas, Dorf Botby, Gem. Helsinge, ist ein Strichkalender aus dem Jahr 1765 (Länge: 79 cm, Breite 11,5 cm). Seinem Typ nach scheint er eine Zwischenform zwischen den Strichkalendern aus dem zentralen estlandsschwedischen Siedlungsgebiet Nuckö-Rickholz und denjenigen von den Rogöinseln zu sein. Gleich dem Nuckö-Rickholztyp (13 bewahrte Exemplare) weist er beiderseitig Kalenderzeichen an beiden Längskanten auf, ein Kreuz für jeden siebenten Tag sowie schlichtere Symbole für andere Merktage, ausserdem sind wie beim Rogöttyp (3 bewahrte Exemplare), die Name der Tage in Versalbuchstaben angegeben.

Da Strichkalender auf denen die Merktage nicht bloss durch Figuren und Kerben bezeichnet würden, sondern ausser diesen auch mit Versalbuchstaben hauptsächlich estländischen Ursprungs sein dürften und da die nyländische Landbevölkerung, sowohl laut älterer schriftlicher Quellen als auch mündlicher Überlieferung, in nahen Beziehungen zu Estland gestanden hat, könnte man den Verdacht hegen dass der gefundene Kalenderstab dort beheimatet war.

Das Kalendarium zeigt gewisse Züge die auf einen Zusammenhang mit dem Kalendarium des Stiftes Åbo hinweisen, doch scheint dies vorzugsweise die Data zu betreffen, welche als Heiligen geweihte Tage hier älter (XIV Jahrh.) oder fürs Stift kennzeichnend sind: Henrici 20/1, Sigfridi 15/2, Apolloniae 9/2, Erici regis 18/5, die Kirchweihe der Domkirche zu Åbo 17/6, Anna 26/7, Olavi 29/7. Hierin stimmt das Kalendarium mit sämtlichen bzw. gewissen der Nuckö-Rickholz- oder Rogökalendar überein. Die aus dem ausgehenden XIV Jahrh. oder aus späterer Zeit belegten Merktage fehlen, ebenso wie auf den Nuckö-Rickholzstäben. Auf estnische Merktagtradition (Riga, Reval) deuten wiederum Antonius 17/1, Apollonia 9/2, Anna 26/7, vielleicht auch Amandus 26/10, Duorum Eualdorum 3/10 hin, die beiden letztgenannten sind nur auf dem Kalenderstab von Nissas angegeben. Tage die das Nissaskalendarium entweder mit den Nuckö-, Rickholz- oder Rogökalendarern gemein hat sind der 4/3, 27/4, 10/7, 20/7, 4/8 — dürften in den finnländischen völkischen Kalendern selten sein.

Die Namen der Merktage auf dem Nissaskalender sind in der Regel verkürzt. Beim Vergleichen der Bezeichnungen auf diesem Kalender mit den Namen auf den Rogökalendarern finden sich Übereinstimmungen. Die eingeschnittenen Verkürzungen scheinen ausserdem auf lokale Mund- oder Spielarten der Merktagsnamen zurückzugehen. Einige der beobachteten Züge sind kennzeichnend für estlandschwedische Mundarten: NIOR = Niårsdaain, TNS = Timismäss, GETR = Gätär, IAM = Ijambres, Jambus, IRI = Sant-Irias-daain, SIMA = Sima-Jud. Die Hausmarke auf dem Kalenderstab ist auf dem Anwesen Nissas nicht verwendet worden. Sie stimmt mit dem Zeichen des Anwesens Matsas im Dorf Elbäck auf Rickholz überein, welches zwar nördlicher als Nuckö liegt, aber doch im selben Gebiet wo Strichkalender dieses Typs auftreten.

In den Kommunionbüchern der nyländischen Gemeinden sind oft aus Estland oder Livland übergesiedelte Personen verzeichnet. Dass der Kalenderstab im Zusammenhang mit solchen Übersiedlungen mitgekommen ist, scheint mir durchaus möglich.

Auf Reisen in den schwedischbevölkerten Gegenden Estlands zum Ende der 1870-er Jahre erwarb der Dialektforscher Herman Vendell sechs solcher Kalenderstäbe, die er in seinen Reiseberichten erwähnt, der Nissaskalender wird in diesem Zusammenhang nicht genannt. Ein guter Freund Vendells war jedoch der Dialekt- und Märchenaufzeichner Gustaf Adolf Åberg, dessen Familiengut das Anwesen Nissas war. Es ist nicht unwahrscheinlich, dass Åberg den Kalenderstab, der hier untersucht worden ist, von Vendell erhalten oder dass er ihn selbst in Estland erworben hat, obgleich es hierüber keinerlei Aufzeichnungen gibt.

Die kalendarische Tradition, die Namenverkürzungen von dialektalem Charakter scheinen mir mehr dem estlandschwedischen als dem nyländischen Gebiet anzugehören. Die Hausmarke widerspricht diesem nicht.

Im estlandschwedischen Sprachgebiet sind Jahrhunderte hindurch Volkelemente aus verschiedenen Richtungen zusammengestossen und mit einander verschmolzen, Einflüsse aus verschiedenen Gegenden haben einander im Zusammenhang mit Volksverschiebungen während langer Zeiten gekreuzt. Die estlandschwedische Volkkultur scheint, was Ursprung und Alter der einzelnen Elemente betrifft, einen komplizierten Aufbau zu haben. Die Frage danach woher und wann die schwedische Bevölkerung hierher gekommen ist kann folglich auch nicht eindeutig beantwortet werden, auch nicht auf Grund einzelner Erscheinungen in der materiellen oder geistigen Kultur der Bevölkerung.